Александър Сивилов

ЦВЕТЪТ НА ВОЙНАТА

Гражданската война в Русия (1917–1922) е изключително сложен и комплексен конфликт. Тя съсипва една държава, за да възкръсне от пепелта нова, която ще стане суперсила. Когато хората мислят за Гражданската война, обикновено виждат в представите си червените знамена, Ленин върху бронеавтомобила или образцовите офицери и дисциплината на белите армии. С това в общи линии се изчерпва и представата за участниците в този грандиозен сблъсък. Два цвята – червен и бял, един срещу друг. Дали всичко е толкова просто?

Естествено, специалистите и познавачите ще добавят още участници. Войските на интервентите, случайно попаднаилят в конфликта чехословашки корпус, полската армия. Най-накрая обикновено изплуват и малко известните участници – зелените и черната армия на Нестор Махно.

Така Гражданската война се оказва един цветен водовъртеж, в който се преплитат много лица, идеологии и хора, включени в един конфликт, който явно ги обезличава, за да останат накрая само две фракции, две племена, два цвята – червени и бели.

Този факт ни поставя пред въпросите къде изчезват нюансите, защо знаем толкова малко за зелените и другите фракции в конфликта и защо въобще се появяват тези цветове в историята на една кървава война? Отговорите им ще търсим в настоящата статия.

За да разберем Гражданската война, трябва да започнем от корените ѝ. Специалистите определено не могат да постигнат общо мнение за началната дата, от която започват сблъсъците. Най-логично изглежда началото да се свърже с първите сблъсъци между Червената гвардия [1] на болшевиките и отрядите на техните противници веднага, по време и след Октомврийската революция. По тези признаци за начало на конфликта може да се определи още ноември 1917 г. Пикът на бойните действия е достигнат по-късно от средата на 1918-а до края на 1921 г.

Проблемът с определянето на края на войната е подобен. Там също не може да се възприеме една точно определена дата. Някои изследователи приемат за горна граница разгрома на барон Врангел в Крим през 1920 г. Други смятат, че пълната победа на болшевиките е постигната с бягството на Нестор Махно в Румъния през 1921 г. Най-често за край на Гражданската война е сочена 1922-а или 1923 г., когато приключат всички операции в Полша и Средна Азия. Като най-късна горна дата може да

бъде възприета 1925 г., когато се изтеглят последните японски отряди на интервенцията от Сибир и са унищожени голяма част от басмачите [2].

В крайна сметка може да очертаем границите на конфликта от 1917 до 1925 г. Гражданската война се оказва един много продължителен период от историята на Русия и СССР. За осем години цялата територия на бившата империя е разорена и изпепелена от водените бойни действия. Само този факт трябва да ни наведе на мисълта, че във войната участват огромен брой хора, със съвсем различни възгледи, клонящи от анархизъм до поддръжници на самодържавието. Нивата на грамотност са изключително ниски. По-голямата част от редовия състав на воюващите армии не е наясно с идеологическата подплата на конфликта. На преден план излизат по-скоро първични признаци.

Червените

Безспорно най-известните от фракциите са болшевиките. Като победители те пишат историята на Гражданската война веднага след завършването ѝ и заради това техните действия са изключително добре документирани. Трябва да се вземе предвид и възможността да бъдат прикрити много от нелицеприятните моменти на конфликта.

За първи път червеното знаме е използвано по време Френската революция от якобинците. То придобива статута на символ за социалната борба по време на революциите от 1848 г., когато е използвано от Парижката комуна.

В Русия знамето се появява за първи път на демонстрация на 6 декември 1876 г. пред Казанския събор в Петербург [3]. В нея участват малко повече от сто души, като пред тях говори Г. Плеханов, а червеното знаме е издигнато от младия работник Потапов. Полицията разпръсква демонстрацията и арестува 31 души. Голяма част от тях са осъдени на каторжен труд.

Семантиката на червения цвят е много важна. Той се свързва с цвета на кръвта и огъня. Червеното е символ на чувствата – любовта, силата, могъществото, справедливостта и греха. В Древния Рим това е цветът на бога на войната Марс и заради това се свързва с битки и кръвопролития.

Руската левица получава този цвят като „наследство" от европейските комунисти и социалисти, но го развива до световен символ. По-голямата част от двадесети век минава под знака на червената революция, която е надежда за едни и заплаха за други.

В психологическо отношение червеният цвят има силно въздействие върху хората и не случайно се оказва един от най-използваните не само в политическата пропаганда, но и в рекламата днес. През 1917 г. в Русия червеното знаме става основен и лесно разпознаваем символ за всички привърженици и противници на болшевизма. Асоциациите, естествено, са

разнопосочни. Приемащите комунизма виждат в червеното силата, справедливостта и страстта – цвета на кръвта, пролята за социалното равенство. Противниците на болшевиките определено ненавиждат червеното и го свързват преди всички с греха. За достигането на червеното до световен символ трябва да мине много време, а периодът на Гражданската война в Русия е основополагащ за успеха на левицата.

През февруари 1917 г. болшевиките са една партия на малцинството, която не изглежда в състояние да стигне до властта. Факторите за бързото им израстване са многобройни – на първо място е ясната и консолидирана идеология, която ги обединява. Вторият основен фактор е дългият им опит в пропагандата и агитацията и те често вземат правилните решения за годините на войната. На трето място идва влизането им в конфликта с една сравнително организирана военна маса, каквато е Червената гвардия. На последно място може да се сложи географското положение на заеманите от тях територии – в центъра на бившата Руска империя.

Идеологията на комунистите ги извежда значително напред в сравнение с другите участници на конфликта, които ще представя по-долу. До началото на 1917 г. Ленин успешно създава лицето на руския социализъм на базата на идеите на Маркс и Енгелс. Важното в случая с войната е ясната цел, която си поставят болшевиките – диктатурата на пролетариата и изграждането на нова държава. Те вземат властта на 25 октомври 1917 г. в момента, когато вече половината от задачите им са извършени – новата държава съществува. За тях остава само да се наложат в политиката на страната.

За да стигнат посланията им до хората, трябва много опит. Червените разполагат с него. Още от края на XIX в. те се борят, за да разпространят идеите си сред населението. Те разполагат с традиции в писмената агитация. Първият им орган в. „Искра" е създаден от Ленин още през 1900 г., но той излиза от редакцията три години по-късно [4]. На 22 април 1912 г. излиза и първият брой на в. „Правда", който става официозът на болшевиките [5]. В него се публикуват и всички послания на партията в довоенния период. Ленин води редакцията и определя насоката на вестника.

Пропагандата на болшевиките се различава драстично от тази в Западна Европа, защото в Русия тя създава модерността, а не е неин плод. Медиите придобиват съвременен облик едва след края на Гражданската война. Съветският съюз е структурата, която поставя основите на киното и радиопредаванията в Русия. Истинското значение на пресата е развито също в рамките на Гражданската война, когато Червената армия се оказва не само военна сила, но и образователен инструмент.

Според преброяването от 1897 г. грамотното население в Русия е 45.3% [6]. До началото на Първата световна война процентното съотношение на четящите не се променя драстично. Този факт ограничава

възможностите на писмената пропаганда, защото изключва огромна част от обществото и най-вече селското население, което е най-многобройно и най-слабо засегнато от програмата за огрмотяване в империята.

Заради това остават другите начини на водене на пропагандата – устната агитация по време на митинги и най-достъпната и въздействаща форма – плакатите. През 1917 г. определено преобладаващ фактор са срещите с хората и разговорите с тях независимо дали на четири очи или пред хилядите на площадите. За това разказва един от най-изявените лидери на болшевиките Лев Троцки в спомените си [7]. Той пише, че през пролетта на 1917 г. при пристигането му в Петроград всички революционни оратори вече били с пресипнали гласове и не можели да говорят. Болшевикът припомня за постоянно свиквани митинги на всякакви места – заводи, училища, театри, църкове. Според революционера често хората сами се събират и чакат по няколко часа при тях да дойде оратор, който да им обясни състоянието на нещата във връзка с най-наболелите политически проблеми [8]. Тези събирания често се превръщат в спонтанни дебати.

Оказва се, че и тук болшевиките имат предимство. Тяхната партийна организация има традиции в устното разпространение на идеите. Така още по време на Първата световна война е спечелен голяма част от нисшия състав на армията и Балтийския флот [9].

Другото поле, на което се води агитационната война през този период, е визуалната пропаганда, а в случая става дума за плакатите. Болшевиките успяват да намерят път към хората, като изпращат лесно разпознаваеми и конкретни послания. Често се стига и до представянето на темите като комикс, за да стигне идеята и до хората, които не могат да четат. Най-важният пример в това отношение са „Прозорците на Роста"[10]. В началото те са правени само в по един или два екземпляра, но много бързо от партията разбират значението им и започва размножаването на плакатите.

Най-силното оръжие остава посланието, заложено във всички агитационни средства. Още в средата на 1914 г. Ленин обявява Първата световна война за *„империалистическа и братоубийствена"[11]*. Според него тя обслужва интересите на правителствата, но не и на потиснатите работнически класи. Поради тази причина болшевиките са единствената руска партия, която се обявява против този конфликт. Позицията им първоначално не изглежда като далновиден ход, защото началото на първата световна война е съпроводена с подем на славянофилството, национализма и масовото записване на доброволци в армията. След като проблемите по фронтовете и глада в цялата страна продължават три години, много от хората са променили позицията си през 1917 г. Антивоенната агитация е един от основните козове на червените.

По всичко личи, че болшевиките са готови да приложат идеите си и на практика. Двата първи декрета на тяхното правителство са за мира и за земята [12]. Те обещават мир на Русия и се опитват да го постигнат на всяка цена. Доказателство са трудните и неизгодни преговори за достигането на Брест-Литовския мирен договор, които се водят от декември 1917-а до 3-ти март 1918 г. [13] С тях се предава националният идеал на Русия, но хората получават обещания мир.

Другият декрет – за земята, привлича най-многобройната прослойка от обществото – бедното селячество. Проблемът с владението на обработваемите земи тегне над империята още от освобождаването на крепостните селяни през 1861 г. [14] Изведнъж тези хора виждат реална възможност да получат това, което винаги са искали – своите ниви.

В същото време двата декрета и тези политики на болшевиките създават основите на Гражданската война. Почти всички политици и царското офицерство виждат в излизането от войната и неизгодните условия едно национално предателство. Раздаването на земите настройва помешчиците и дворяните срещу новата власт, защото отнема основните им доходи. Казачеството също не възприема добре декрета за земята, тъй като притежава земи и не е склонно да промени традициите си в посоката, която искат да наложат болшевиките.

Основната цел на тези политически лозунги е постигната. Голяма част от обществото прегръща идеалите на комунистите.

Повратният момент за превръщането на комунистите в първа сила в Русия е опитът за преврат от страна на ген. Лавр Корнилов. На 29 август 1917 г. той обявява, че ще се опита да спре *„анархията в страната"[15]* и започва поход към столицата.

Единствената възможност на Временното правителство на Александър Керенски да просъществува е да намери съюзник, който има толкова силна организация, че да спре военните. През лятото на 1917 г. това са единствено болшевиките. Те предоставят 40 хиляди души, организирани във военизираните отряди на партията. Правителството ги въоръжава и за първи път Червената гвардия започва да съществува легално. Интересно е, че по това време не се стига до решителен сблъсък между офицерството и пролетариата. Конфликтът е решен с помощта на меншевиките, които контролират синдиката на жп работниците и успешно саботират придвижването на Корнилов.

В крайна сметка от опита за метеж печелят комунистите на Ленин и Троцки, които получават Червената гвардия – основа за бъдещите въоръжени сили на съветския строй.

Комунистическите военни сили се създават през 1918 г. Въпреки че за ден на създаването на Работническо-селската червена армия е възприет

23 февруари [16], тя става истинска сила доста по-късно. Първоначално за рекрутирането на войници е заложен доброволният принцип. До март 1918 г. в редовете ѝ се записват само 80 хиляди души. Подписването на Брест-Литовския договор кара Лев Троцки да смени попрището и да стане Комисар на Флота и въоръжените сили [17]. Той променя всичко в структурата на Червената армия. От средата на годината е заложена наборната система. До края на Гражданската война в редовете на комунистическите въоръжени сили са организирани над 5 млн. руснаци [18].

Липсата на добро командване в началото на конфликта е преодоляно с включването на окопни офицери от царската армия. Троцки ги държи със системата на заложничеството, при която за лоялността им отговарят всички членове на семействата им. Постепенно в хода на войната те са изместени от вече „израсналите" червени командири.

Ходът на конфликта променя изцяло характера и възприемането на болшевишката армия в обществото. Червеноармейците получават 50 рубли на месец. Освен това родините им имат осигурена прехрана от властта. Институцията се оказва идеална възможност за издигане в обществото. Всеки червеноармеец, ако е болшевик и има желанието да се развива във военната йерархия, може да достигне до нейните върхове.

Червената армия играе огромна роля за изграждането на новото общество и по друг начин. Тя се превръща в основен образователен инструмент. Почти всеки червеноармеец преминава курсовете за грамотност, като успоредно с това се провежда и политическата агитация и огромотяване на бойците. Това е една от основните причини редовите войници да са много по-силно мотивирани отколкото противниците им. При тях не спира нито за момент „обльчването" от страна на политическата система, която е представяна от институцията на политическите комисари[19]. Те играят основна роля за формирането на облика на Червената армия като политизирана военна сила. За появата на тази специфична институция допринася и наличието на много „несигурни" в политическо отношение командири и бойци. Контролът на партията над войската е осигурен, след като за изпълнението на всяка заповед по времето на Гражданската война освен подписа на бойния командир се изисква и подписа на политическия комисар. Тази институция прави от събраната от Троцки войска Червената армия. Неслучайно комисарите се разпознават по червената лента на ръката и коженатa куртка. Те са хората, които са най-ненавиждани от противниците на червените, защото движат напред болшевишката машина на войната.

Последният фактор, който дава преимущество на червените във войната, е географското положение на контролираните от тях територии. В началото на конфликта болшевиките успяват да завземат големите производствени

центрове, столицата Петербург и Москва. По този начин силите им остават консолидирани в централната част на Русия. Там инфраструктурата е много по-добре развита. Разстоянията до фронтовете са малки и съответно възможностите за консолидация на силите са много по-големи.

Важен момент за засилването на географския фактор в конфликта се оказва преместването на столицата на държавата от Санкт Петербург в Москва. Първата причина за това решение е близостта на Петербург до границата с Естония и Финландия. Още в началото на 1918 г. германските войски заплашват града. Обсъжданията за евакуирането на столицата започват в началото на годината. Болшевиките отричат официално тази идея до последния момент. Фактическото узаконяване на новата столица става на Четвъртия конгрес на съветите, който се провежда в Москва от 14 до 16 март 1918 г. В решенията на конгреса е обяснено, че центъра на държавността се сменя заради *„кризисното положение на руската революция"[20].*

Освен стратегическите съображения, които се доказват от нападението на белите войски на ген. Юденич през 1919 г., червените имат и пропагандни идеи, свързани с преместването. Те търсят новото – нова държава, нова система, нова столица – Москва. Градът носи своите държавнически традиции, но те не са свързани с империята.

С това действие червените още повече консолидират географския регион, който владеят. Командният център – Кремъл, е почти и географски център на болшевишката държава. Силите на Червената армия пътуват най-много по хиляда километра, за да стигнат до северния или до южните и източните фронтове на Гражданската война.

Всички тези фактори създават от болшевиките най-силната страна в големия руски конфликт. Червените знамена постепенно започват да се движат към традиционните граници на руската империя. Червените създават своята армия, идеология и милиони последователи.

Белите

Мястото на Бялата гвардия в Гражданската война е героично и трагично. Белите стават събирателен образ на носталгия по руските традиции, офицерска доблест, смелост, но и подлост, ретроградност и стремеж за възмездие.

Бялото като символ се свързва с чистотата, светостта, доброто, мира и е цветът на руската царска фамилия. Освен това традиционно в руската семантика то се свърза с руската природа – зимата, и със самата представа за Русия – Святата Русия – Бяла Русия [21].

От друга страна, бялото може да бъде възприето като студено и безлично. В психологията то е поставяно като контрапункт на черното и червеното.

Важен момент при изграждането на Бялото движение е, че то не приема толкова еднозначни и конкретни символи като болшевиките. Флагът на белите всъщност е царското знаме: трикольорът – бяло, синьо червено. Освен това е възприет гербът на имперска Русия.

Семантиката на бялата пропаганда се ограничава почти дотук. Най-сериозната причина за това е неоднородният характер на белите. Това се отнася както за идеологията, така и в организационно отношение.

Повечето руски историци след 1991 г. определят като основни подбуди на създаването на този полюс в гражданския конфликт – националните и патриотичните идеали. През съветския период на преден план се изтъква антикомунистическият и монархистки характер на движението. Във всички случаи тези идеологически принципи успяват в края на 1917 г. да обединят голяма част от обществото и да създадат най-отчетливата алтернатива и контрапункт на червените.

Остава въпросът с какво болшевиките се оказват по-добри и успяват да надделеят в Гражданската война? Според мен основните причини са шест. При появата си белите нямат ясна идеология и никога не успяват да създадат и да се консолидират около някакви конкретни принципи. Основата на движението са бивши офицери, които често нямат никакво понятие от пропаганда. Поради това се използват неефективни методи като публикуване на книги и памфлети.

Огромна грешка се оказва приемането на чуждата помощ от Антантата. Белите губят един от най-силните си козове – своя националистически облик. Обхватът на движението през първите години от конфликта е сериозен, но никой от ръководителите не прави опит за изграждане на истинска основа за държавност и управление в контролираните райони – практически липсват принципи и механизми за гражданско управление. Бялата армия е създадена основно от кадрови военни и заради това има съществен потенциал. Проблемът при нея се оказва липсата на редови състав. Много често полевите командири се налага да изпълняват тези функции. Не на последно място трябва да се поставят географията и комуникацията между центровете на съпротива. Армиите на Юденич в Естония, войските на Деникин в Украйна и лидерът на белите в Сибир – Колчак, никога не успяват да организират обща офанзива срещу болшевиките. Всички тези фактори, обединени, водят до истинската разлика в силите.

Най-сериозният проблем на Бялото движение остава неговата неоднородност, която датира още от създаването му. В историографията и до момента се водят спорове за началната дата на появата на бялата идея. Все пак в последните години се налага мнението, че зародишът на всичко идва с опита за преврат на генерал Лавр Корнилов от август 1917 г. Походът към Петербург тогава е спрян най-вече заради намесата на менше-

виките. Самият генерал се отказва от кръвопролитието и доброволно се предава на Временното правителство на Керенски. Корнилов и преданите му офицери са изпратени в изолация в ареста в град Бихов [22].

Програмата на тази фракция от военните е свързана предимно с начина на водене на войната. Те смятат, че гражданското правителство не успява да консолидира нацията за постигането на победата и заради това то трябва да бъде заменено. Опит в това отношение имат още от 1916 г., когато частите на Корнилов получават легално възможността да контролират цивилната администрация в най-близките до фронта райони и подобряват драстично снабдяването си. Стремежът на корниловци към лятото на 1917 г. остава да обединят около себе си частите на царската армия и да довършат войната, като междувременно се справят с политическата нестабилност. В това отношение като свои най-сериозни противници те виждат болшевиките заради антивоенната им пропаганда.

Възгледите на генерала за политиката се оказват правилни. Червените искат унищожаването на контрареволюционните гнезда и заради това искат смъртта на Корнилов. Заплахата за живота му го кара да избяга от Бихов веднага след като разбира за революцията в Петербург и да се насочи към южните райони на Украйна.

Там започва и създаването на първата бяла войска – Доброволческата армия. Въпреки че по-често името ѝ се свързва с ген. Антон Деникин, създателят на войската е Корнилов.

Той е едно от най-ярките лица на Бялата гвардия. Идеята му за доброволчеството започва още от края на Първата световна война, когато в командваните от него части се сформират т.нар. доброволни отряди. Те са от хора, които са много добре мотивирани и се бият много по-добре от останалите руски войски. Последното настъпление на руската армия срещу Германия е осъществено от отряда на полк, който е доброволчески.

Доброволчеството става и основният принцип, на който се организира войската в районите на Южна Русия и Украйна в началото на 1918 г. Ген. Корнилов разчита преди всичко на офицерския състав от старата армия. В новите подразделения се зачисляват някои от най-известните и най-обичаните от редовите войници командири като Антон Деникин. Това е един от малкото офицери в царската армия, които предпочитат фронтовата пред щабната служба, въпреки че Деникин е и добър стратег.

Доброволният характер в ранния период от създаването на бялата армия създава сериозни проблеми. В началото на 1918 г. тя наброява едва 5 хиляди души постоянен състав [23]. Много голяма трудност е набирането на редници. Повечето хора без чинове отдавна са уморени от войната и не искат да я продължат. Обещанията на болшевиките за излизане от конфликта и Декретът за мира са свършили своята работа. Редовите войници са напуснали бойните полета и бързат да се приберат. Интересно е, че в края на 1917 г. да се наречеш дезертьор не е срамно и страшно. В някои селища дори се организират митинги на дезертиралите войници, на които често се издигат искания за получаване на продоволствия по военни норми и т.н.

Голямата промяна в Доброволческата армия настъпва през първите месеци на 1918 г., когато при обсадата на град Екатеринодар загива не само полкът, но и най-изявеният лидер на движението – ген. Лавр Корнилов [24].

Този епизод от историята има съдбоносно значение, защото лишава Белогвардейското движение от утвърдения му водач още в самото начало на организирането му. Ръководството на Доброволческата войска е поето от ген. Деникин, който е не по-малко известен и обичан от офицерите и част от войниците, но той няма политическия престиж и същата харизма. Въпреки че други лидери като атамана Краснов му подчиняват своите бойни части в южните войски, не е ясно кой ще бъде истинският водач на белите и кой ще ги оглави след евентуалната победа. Този факт накърнява значително позициите на белогвардейците в очите на обикновените руснаци.

Това дава възможност и да се появят нови огнища на съпротива срещу болшевиките, които да съществуват самостоятелно и практически да не осъществяват координирани действия с първите бойни части, организирани в Русия.

Най-видим пример за подобни действия е войската на ген. Николай Юденич [25]. Той е въоръжен в Естония с помощта на правителствата на Великобритания и Франция. Неговите войски разполагат с най-модерното за времето си въоръжение. Настъплението, което е започнато срещу Петербург, е подкрепено дори с танкове, които иначе рядко се появяват по бойните полета на Гражданската война [26]. Юденич не съгласува своите действия с Деникин. Това дава възможност на червените да концентрират своите войски около града и да го защитят в една от най-напрегнатите битки от началото на конфликта.

Разбиването на войските на Юденич има огромно психологическо значение за Червената армия. Оказва се, че те са в състояние да победят една добре обучена и снабдена армия дори само със своя хъс и численост. От стратегическа гледна точка това събитие също има голямо значение, защото дава отдих на частите в този регион и освобождава сили, които да могат да бъдат прехвърлени на южния и северния фронт на Гражданската война.

Най-големият успех на белите е превземането на Сибир и отцепването му от централната част на държавата. Тези огромни територии могат да послужат за център на цяла нова държава. В тях има достатъчно полезни изкопаеми, но населението е още рядко. Все пак ресурсите на Сибир

са съизмерими с тези на централна Русия, където управляват болшевиките. Тук изгрява звездата на другата голяма личност на белите – адмирал Александър Колчак. Той също е определян от съвременниците си като харизматичен командир. Влиянието му във флота и Далекоизточния регион стават причина още през 1917 г. Временното правителство на Керенски да поиска от адмирала да напусне Русия [27].

Колчак поема към САЩ, но вестта за болшевишката революция го застига в Токио. Тази новина го кара да поеме обратно към Русия, като целта му е да се присъедини към войските на Корнилов. По пътя събитията вземат неочакван обрат. На територията на Сибир кипи война. Силите на болшевиките са малки, тъй като там няма големи промишлени центрове. Въстанието на Чехословашкия корпус прекъсва единствената комуникационна линия, която свързва Сибир с другите части на Русия – Транссибирската жп магистрала [28]. Събитията дават възможност на целия регион да започне едно самостоятелно и по-различно развитие от другите части на страната. В граничните райони на Поволжието и Урал най-силно се оказва влиянието на меншевиките и есерите, които също търсят съюзници срещу червените. Тези разнородни части търсят лидер, около когото да се обединят. Адмирал Колчак става тази личност. Той успява да консолидира около себе си една разнолика групировка, която се държи преди всичко на антиболшевизма си.

Влиянието му нараства дотолкова, че на 18 ноември 1918 г. е избран за Върховен управляващ в Русия. Тази негова титла е призната и от Деникин, но единното управление на армиите на белите остава само номинално.

Комуникацията и пропагандата се оказват най-сериозният проблем на Бялото движение. Частите на белите се простират от Сибир през Южна Русия и Украйна до Мурманск. Всички те са командвани от кадрови генерали, които са много силни авторитети и не са склонни да се подчиняват на някого. Така се стига до истински разнобой. Липсата на централизирана организация и в пропагандата на бялото движение създава един хаотичен процес. През 1918 и 1919 г., когато позициите на антикомунистите са силни, се появяват и първите опити за политическо и идеологическо разгромяване на болшевизма. Най-сериозният проблем е липсата на единна цел сред белогвардейците. Части от тях искат възстановяването на монархията. Тази позиция е характерна за почти всички лидери на движението. Повечето от поддръжниците са за установяване на парламентарна демокрация или конституционна монархия, но не и самодържавие. Този факт води до създаването на една антикампания с негативни послания. При преглед на плакатите на Бялото движение се вижда ясно, че лозунгите са насочени към прочистването на Русия от болшевизма, но какво ще се случи след това не е ясно. Тази неопределеност отбляска в голяма степен бедните

слоеве от обществото, които нямат желание да продължат живота си по начина, който са го водили през имперския период.

Друга слабост на пропагандата се оказва неопитността и неразбирането на военните в битката за умовете на народа. Белогвардейците разчитат преди всичко на писмената пропаганда. Голямата част от хората в движението са от високите слоеве на обществото и са грамотни. Те нямат реална връзка с масите и не знаят как да стигнат до тях. Плакатите и митингите остават встрани от методите на бялата пропаганда, като по този начин тя драстично ограничава своя обхват.

Огромен удар върху най-важното послание на белите – възстановяването на Русия и патриотичното начало, е нанесен с приемането на помощта от Антантата. Обикновените мужици не могат да разберат как се говори за патриотизъм, след като видимо се защитават и чужди интереси. Наличието на интеревентски войски във всички основни центрове на антиболшевишката съпротива кара белите да изглеждат като завоеватели, а червените като защитници на отечеството.

Неслучайно голяма част от плакатите на правителството в Москва наблягат на връзките на Колчак, Деникин и Юденич с Британия, Франция и САЩ. Често действията на интервентите са приписвани и на белогвардейците. В съветската пропаганда от войната и по-късно в историографията се говори за *„белочехи"* и *„белополяци"*. Това е стремеж да се свържат всички противници на болшевиките в една обща безлична маса [29]. Интересното е, че този подход видимо успява най-вече заради липсата на ясна програма и категоричният антикомунизъм на всички изброени по-горе фракции.

Тези причини водят и до ограничаването на обхвата на движението. Според самите белогвардейци началният етап на войната е труден, защото казаците също са се поддали на посланията на болшевиките. От средата на 1918 г. положението се променя. Рекрутирането започва да набира инерция – като към 1919 г. в районите, контролирани от белите, то е по-ефективно от това на Червената армия [30]. Обратно на тази тенденция – мотивацията на белите части постепенно започва да спада с хода на бойните действия. Докато през 1918 г. те успешно надделяват и спират части на червените, които ги превъзхождат в численост около 1,5 до 3 пъти, то към края на 1920 г. положението е точно обратното. Червените успяват да обърнат в бягство белогвардейски войски, които често ги превъзхождат два пъти по численост [31].

Основната причина за този обрат е напредналата дезорганизация на големи части от бялата армия. Постепенно доброволческите отряди, които са идейно мотивирани, започват да изчезват и са заменяни от набори от пленени червеноармейци или нередовни казашки части. Тази промяна

в характера на армейските подразделения се отразява драстично и на тяхната боеспособност. В същото време при червените текат коренно противоположните процеси.

Белите губят подкрепата на обществото най-вече с липсата си на визия за цивилното управление на страната. Този въпрос е отложен за след края на конфликта. Оказва се, че армията на Колчак страда най-сериозно точно от липсата на добре изграден тил. Териториите, управлявани от Върховния предводител на Русия, са оставени на произвола на местните военни командири, които рядко се опитват да подобрят живота на хората, а основно се грижат за снабдяването на войските си. Колчак се оказва и напълно невеж във воденето на сухопътни военни кампании. Той драстично разтяга своя фронт и разкъсва войските си, докато червените армии срещу него остават концентрирани в ударни групи.

Деникин от своя страна предприема настъплението към Москва през 1919 г. в момента, когато тилът на армията му се разлага. В териториите зад фронта вилнеят частите на Махно, а икономиката на тази част от страната е оставена на самотек.

Единственият от големите командири на белогвардейците, който се опитва да промени този подход, се оказва Барон Врангел. През 1920 г. той се обръща към селяните с проект за решаване на аграрния проблем. Командирът е наясно, че не може да разчита на военна победа без работеща икономика, но времето, с което разполага за развиването на своята програма, е много ограничено. В този момент Червената армия вече се е насочила единствено срещу него, като концентрира срещу частите му и силата на своите съюзници – казаците, анархистите на Махно.

Последният от сериозните фактори, довели до разгрома на белите, се оказва географията. Те контролират периферията на бившата руска империя. Въпреки че териториите са огромни, тяхното икономическо и демографско значение не може да бъде сравнявано с това на централна Русия.

Антон Деникин действа в едни от най-плодородните райони – Украйна и Южна Русия. Това е фактор за по-лесното снабдяване на войските с продоволствия, но не подпомага изграждането на солидна икономическа и индустриална база. Да не говорим за транспортната инфраструктура, която в този момент от войната има решаващо значение.

Положението на Северозападния и Северния фронт, водени от Юденич, е подобно. Той действа основно в граничните райони и в местностите, където климатът е много суров.

Адмирал Александър Колчак контролира огромни по площ територии, но това е Сибир. Истинското му усвояване е започнало едва в края на XIX в. и освен липсата на инфраструктура и индустрия се наблюдава и липса на достатъчно население.

Отдалечеността на отделните огнища на съпротива определено не дава възможност на белите да проведат една обща офанзива, която да оползотвори първоначалните им преимущества. Дори помощта от държавите интервенти не се оказва достатъчна, за да бъде преодоляна географската разпокъсаност и икономическата изостаналост на регионите, подчинени на белогвардейците.

В крайна сметка Белите се оказват победени най-вече заради липсата на обединяваща идея, обединяваща личност и визия за бъдещето.

Гражданската война ни дава и примери, когато точно тези фактори са налице, но отново силите, които разполагат с тях, остават на страната на губещите.

Черните

Черното е другият монохромен цвят в нашата палитра на военните и политическите движения от Гражданската война. Това е цветът, който погълща светлината. Като символ той е доста многозначен. В източните култури с него се означават старшинството, опитът и сериозността. Европейската цивилизация го възприема като символ на траур, смърт и тъга. Освен всичко това той често означава и отрицание. Точно в това си качество черният цвят влиза в политическата символика. Анархистите са тези, които първи използват черното знаме като символ на своята борба. Често те го определят и като *„не-флаг"[32].*

За първи път черното знаме е възприето като символ на френските анархисти през 1880 г. Вестникът им носи това име. На следващата година по време на работническа манифестация в Чикаго също се появява черен флаг, носен от анархистите.

Традицията на анархизма в Русия е много силна. Първият теоретик на тази идеология е Михаил Бакунин. Макар че произхожда от благороднически семейство, той се превръща в професионален революционер. Той провежда живота си в борба и в затворите на монархистките режими в Европа.

Неговият последовател е Пьотър Кропоткин, който става най-изявеният идеолог на анархизма в Русия. Интересен факт е, че като символ на своето движение той предпочита червеното знаме. Днес анархосиндикалистите правят комбинация от двете, защото свързват своите идеи с комунизма.

Важен момент за разбирането на руския анархизъм е, че още Бакунин черпи вдъхновение от руските селски общини. Това води до едно разминаване и дори противопоставяне на идеите на работническото движение. Анархистите се оказват много далеч от социализма и комунизма в своите политически позиции, защото отричат държавността и преходния етап на диктатурата на пролетариата по пътя към изграждането на ново общество. Освен това те са свързани с индивидуализма, а не с общността, която е

характерна за комунистическата и болшевишката идеология. Анархистите в Русия търсят ред, изграден на базата на общината, пряката демокрация и пълната индивидуална свобода.

Това е идеологическата основа, върху която стъпва Черната армия на Нестор Махно. Неговите войски са последните, които оказват съпротива на болшевиките в района на Украйна и стават причина за един от историографските проблеми, посочени по-горе – горната дата за края на Гражданската война.

Защо за Черните се знае малко? Какъв е характерът и обхватът на тяхната дейност? Какво е мястото им в политиката и обществото на войната? Защо се оказват губещи в конфликта? Това са въпросите, които стоят пред историците, занимаващи се с Гражданската война.

Нестор Махно стои в центъра на цялото черно движение. Той е идеолог, организатор, пълководец и основен ръководител както на Черната армия, така и на Републиката в Гуляйполе. Неслучайно неговите последователи му казват „Батька Махно". Той олицетворява цялото движение и обединява своите последователи. До голяма степен в този случай личността изпреварва идеята. Махно е анархист, но неговите войници са махновци.

Животът му е изпълнен с перипетии от своето начало до самия му край през 1936 г. Махно е роден в бедно семейство в село Гуляйполе [33]. Работи като чирак на столар в завода за чугун. Това го тласка към пиянството и бандитизма. В края на XIX в. той се свързва с народници и анархисти, които вилнеят из селата на Украйна. През 1906 г. е осъден за убийството на двама стражари, които са се опитали да попречат на експроприациите, организирани от анархистите след първата Руска революция. След първата си присъда е освободен под гаранция, но през 1908 г. отново е задържан. Този път го осъждат на смърт. Присъдата му е заменена заради малолетието му и молбите на неговата майка. Махно е осъден на доживотна каторга и попада в знаменитата Бутирска тъмница в Москва [34].

Там животът му придобива нов облик. Политическите затворници го запознават с идеите на комунизма и анархизма, но него го привлича индивидуалното начало във втората идеология. Силното му его често го тласка към конфликти с надзирателите. Махно е един от най-честите посетители на карцера и благодарение на това се сдобива с туберкулоза, която го убива след години във Франция. Тъмницата се оказва истинска политическа школа за него и когато след февруарската революция всичките затворници в нея са амнистирани и се разбягват, той тръгва към родните си места като убеден анархист.

Още с пристигането си в Гуляйполе той се заема със създаването на местен съвет и организирането на политическа дейност. Истинската активност на Махно се развива в началото на 1918 г., когато той започва да

консолидира около себе си недоволните от управлението на националистическото правителство на Петлюра и германската интервенция в Украйна. Идеологията на анархизма започва да привлича все повече последователи от казашките станици, които са свикнали с волния живот и войната. Пряката демокрация, идеята за равенство и индивидуална свобода се оказват много близки до тази специфична прослойка на руското общество.

В комбинация с безчинствата на германските войски и частите на Петлюра не е трудно казаците да бъдат убедени в нуждата от борба за своята самостоятелност. Създадената от Махно през 1918 г. Революционна въстаническа армия на Украйна бързо започва да набира хора в състава си. Ясни доказателства за социалния състав на махновците липсват, но според спомените на самия командир и писаните от неговите привърженици истории преобладават казаците и селяните [35]. Естествено, в редовете на отрядите му се приемат всички, които подкрепят идеите му. В самото начало той успява да убеди към него да се присъединят и есери, и болшевики [36]. В района на Екатеринодар армията на Махно се оказва единствената сила, способна да се противопостави на белите. Към средата на 1919 г. бойците на анархистите достигат до 29 хил. души и 5 хил. в резерва [37].

В южна Украйна средата на 1918 г. се оказва истински водовъртеж. За властта претендират огромно количество групировки. Към есента на 1918 г. в Екатеринодар различните части на града са управлявани от пет движения – хората на Петлюра, белогвардейците от Доброволческата армия, еврейския комитет, болшевиките и частите на Махно, които обкръжават града [38].

В тази ситуация е много лесно с показването на известна дисциплина да бъдат убедени жителите да подкрепят анархистите [39].

Основните принципи, поддържани в териториите, управлявани от Махно, се оказват спазването на политическия плурализъм спрямо всички революционни партии. Преследвани са всички, свързани с държавната администрация, полицията, царската армия и *„хората, застрашаващи свободата на работниците"[40]*. В политическо отношение властта е делегирана на местните съвети, които могат да включват хора с различни революционни възгледи. Анархистите учудват хората в населените места, които превземат с призивите да излязат на митинг, на който да обсъдят бъдещето управление и принципите на властта в своето населено място. В повечето случаи тези събрания протичат мирно и с възможност за изказвания на всички присъстващи, което създава много добро впечатление на селяните и гражданите [41].

Проблемите на управлението на анархистите идват от друго място. Административните функции и поддържането на реда са възложени на бойни-

те командири. През 1919 г. тази система на управление започва да създава търкания, защото на места командирите се държат като диктатори [42].

Направен е опит да се възстанови работата на икономиката. След стреса на първите няколко дни от установяването на новата власт в повечето райони започват да се отварят отново малките предприятия. Възстановяването на дейността на заводите се оказва по-сложна и те рядко успяват да заработят. Това естествено създава напрежение сред работниците и ги кара да гледат с подозрение на анархисткото управление. По тази линия се появяват и първите търкания с болшевиките. След разрива с червените в края на 1919 г. се появява слух, че в анархистката република Гуляйполе са се появили книжни бонове, издавани от правителството на Махно. Тъй като копюри с тях не са запазени до днес, тази информация трудно може да бъде потвърдена [43]. Все пак такава стъпка би означавала сериозен стремеж за самостоятелност и осъществяване на стабилно икономическо управление.

Опитите на Махно да спазва специфични идеи и принципи при установяването на властта си в заетите от него райони става една от основните разлики между неговото движение и това на белите. Черната армия се оказва с много по широка поддръжка и размах, но поради характера си е ограничена само в определени райони на страната.

Организацията на военните части се оказва другата сериозна разлика с белогвардейците и червените. Частите на Махно са сформирани на казашкия принцип. Те представляват партизански отряди. Обикновено войниците са от районите, където воюват.

Този факт води до много преимущества за черната армия. Тя разполага с едно от най-добрите разузнавания в рамките на Гражданската война. Махновците обикновено знаят за хода на противника няколко дни предварително. Снабдяването с продоволствия също е значително улеснено от този характер на армията.

Проблеми има единствено при набавянето на боеприпаси след 1920 г. Дотогава черните използват основно принципа на разграбване на съществуващите армейски складове и трофейното оръжие от победените противници. Друг източник на въоръжаване е Червената армия, тъй като за периода 1918-а до декември 1919 г. Махно се счита за командир на част от червения фронт. По-късно при настъплението срещу барон Врангел през 1920 г. отново е подобрено взаимодействието с болшевиките.

При заключителния етап от съществуването на Черната армия набавянето на боеприпасите става един от основните проблеми, защото комуникациите се оказват контролирани от болшевиките, а силите им вече са несъизмерими с тези в началото на конфликта.

Местният характер на бойните части също е изключително важен за високата боеспособност и боен дух на войниците. Те се бият за собствените си села и поради това не се отказват лесно от сраженията.

Тактиката на Махно отново е свързана с партизанския характер на неговите сили. Оказва се, че отрядите на черните са в състояние буквално да изчезнат за един ден и да се съберат отново след месеци. Този факт създава и един сериозен проблем за изследователите на анархистката армия – освен информацията от командирите на подразделенията практически не съществуват никакви други сравнително достоверни източници за числеността на махновци.

Опитът на казашките отряди се прилага много активно от Махно. Неговите войски са най-мобилните в Гражданската война. Въпреки че разполага с пехота, основните му части са кавалерийските. Армията му винаги е организирана с пълен обоз от каруци и най-вече бързи файтони. На тяхна основа се създават и цели отряди от тачанки [44]. Черните войски са в състояние да изминат до 100 километра на ден – разстояние, което е непосилно за противниците им.

Съществуват сведения, че в рамките на анархистките отряди за първи път се използва и авиация на южния фронт на Червената армия. Самолетите са част от доставките от страна на Франция за Доброволческата войска на Деникин и са пленени от махновците. Според изворите само един от заловените самолети извършва полети с цел разузнаване поради недостига на пилоти.

Този характер на Черната армия води до това, че тя остава последната неболшевишка сила в районите на Южна Русия и Украйна. Естествено, другата основна причина е идейната близост на Махно и болшевиките и склонността му да се съюзи с тях.

Практически още през 1918 г. той говори за близостта на анархистите и комунистите и нуждата от обединяване пред общите им врагове. Войските на Махно са приети почти с ентусиазъм, когато в средата на 1918 г. предлагат да станат част от слабите подразделения на червеноармейците в Украйна. По този начин анархистът става червен командир за почти година и половина и получава подкрепата на червените в едни от тежките периоди на войната.

Същевременно той се оказва един от най-дейните командири на болшевиките на това направление [45]. Махновците са изключително недоволни от ниската боеспособност на своите съседи по фронт. В почти всички операции анархистите са тези, които „спасяват положението" на болшевиките до средата на 1919 г. Всъщност и впоследствие рейдовете на Махно са една от основните причини настъплението на Деникин към Москва да спре [46].

Причините за разрива между болшевиките и анархистите са идеологически и преди всичко стремежът на комунистите да поемат цялата власт в регулираните от тях региони. Интересен факт е, че при срещата на Махно и Ленин през 1918 г. и двамата видимо остават с добро впечатление един за друг. Все пак анархистът се отнася към ръководителя на болшевиките като към олицетворение на революцията[47].

Отношението на другите лидери на болшевиките към Черната армия е съвсем различно. Най-сериозният проблем става спорът между комисарите, изпратени от Черевната армия, и политическите организации в частите на Махно. Със задачата да реши въпроса за идеологическото единовластие в Украйна е изпратен Лев Каменев. Той първи поставя проблема пред Махно, но единственото, което постига, са уверения, че ще бъдат взети мерки за намаляването на търканията.

В същото време на 6 май атаманът Григориев вдига на бунт голяма част от червените войски в Деснобрежна Украйна. Опитите на Махно да разузнае положението в района и да се свърже с хора от обкръжението на ренегатите са изтълкувани от болшевиките като предателство[48]. В същото време още от началото на 1919 г. снабдяването на анархистките отряди е драстично влошено за сметка на съседите им болшевики. Това прави впечатление на бойците и ги настройва срещу представителите на ВКП(б).

Раздорът настъпва с пристигането на Лев Троцки в Украйна на 2 юни. Известно е, че той като председател на Реввоенсъвета[49] налага нужния на партията ред в най-тежките райони на конфликта. Неговият научен анализ на махновщината гласи – *„Като поостържеш махновеца и ще намериш григориевец. Дори не е нужно да го остъргваш много, голтакът, лапещ срещу комунистите, кулакът и дребният спекулант просто се показват отвътре"[50].*

На 3 юни Троцки издава заповед за ликвидирането на махновщината. В неговата първа точка е записано до 15 юни да бъде разоръжена организацията на анархистите. Във втората точка е заявено, че трябва незабавно да се проведе мащабна агитация срещу идеите на анархистите и да се стигне и със сила до унищожаването на движението. С изпълнението на заповедта е натоварен Ворошилов.

Прочистването започва с разстрели още на следващия ден. Махно и щабът му изчезват, за да се появят по-късно в Гуляйполе и да продължат дейността си оттам. Повечето бойци от неговата армия са вербувани да останат на страната на червените, но духът им спада драстично, а дезертьорството е в огромни размери.

Този конфликт дава възможност на анархистите да развият по-добре управлението на своите територии в края на 1919 и началото на 1920 г.

Бойните действия за тях продължават на два фронта срещу белите и червените, но махновци се справят успешно.

Показателно за значението им като бойна сила е желанието на болшевиките отново да се съюзят с тях за кампанията в Крим срещу барон Врангел през 1920 г.

Махно приема предложението с надеждата, че ще успее да стабилизира положението в своята република, в момента когато се бие само на един фронт. Проблемът за него е, че е подценил тактиката на червените. Докато черната армия се бие на юг в тила й се съсредоточават боеспособните работнически войски. С тази операция командването на комунистите се опитва да постигне две цели. Да разбие с минимални загуби последната бяла армия в южна Русия и Украйна и да отдалечи махновците от родните им места.

Така началото на операцията срещу черните от края на 1920 г. е осъществена много по-лесно. В този период болшевиките вече имат само един противник. Махно също, но не може да се сравнява с мащабите на човешкия, индустриалния и военния потенциал на червените.

Причината анархистите да удържат своята съпротива до август 1921 г. е, че те се борят на своя територия. Въпреки това червеният терор и агитацията драстично намаляват подкрепата за тях.

Когато през август 1921 г. Махно бяга в Румъния, той е съпроводен само от 49 души. Идеологът и осъществителят на единствената истинска анархистка република в историята преживява остатъка от живота си в изгнание в Полша и Франция, където умира в нищета през 1936 г.

Съдбата и историята на Черната армия показват истинското лице на Гражданската война. През призмата на тези събития се очертават другите идеологии, идеализмът и стремежът за самостоятелно развитие и свобода на големи части от руския народ след Февруарската революция. Махновците допринасят неимоверно за победата на Червената армия, както и за тактическото й израстване. Същевременно те стават основа за по-късното развитие на един култ към „Батька Махно", който се пренася из цяла Русия[51] и е свързан със стремежа към лична свобода. Отражението на съществуването на Черната армия и републиката в Гуляйполе върху развитието на световното анархистко движение е огромен. Махно се нарежда сред класиците на анархизма като Прудон, Бакунин и Кропоткин, но за разлика от тях има възможност, макар и за кратко, да претвори на практика анархистките идеи в Русия.

Връзките му с болшевиките показват истинското лице на политиката и воденето на бойните действия в рамките на Гражданската война. Тези отношения говорят за прагматизъм с абсолютни стойности, при който

единствената цел е пълната и безапелационна победа. В това отношение много ясно се вписва и последното движение в нашата военна палитра.

Зелените

Зеленото се свързва с плодородието, спокойствието, природата. Този цвят влиза сред армиите на Гражданската война точно с подобни асоциации. Зелените армии на общоруския конфликт са тези, които се крият в горите и полята. Това са партизаните с неясна политическа ориентация. Тяхното име е близко до българското – „шумкари"[52]. Основен проблем на историографията е да определи кои течения точно се включват в групата на зелените. Говори се на бело-зелени и червено-зелени в зависимост от това, чия страна заемат в конфликта. Често към зелените е включвана и армията на Махно, тъй като в някои отношения тя също е с партизански характер.

През последните години категорично започва да се налага мнението, че зеленото движение е по-тясно свързано с антикомунистическата съпротива по време на Гражданската война. Въпреки че в районите на Баку и Кавказ има големи партизански части, които се борят в подкрепа на болшевиките, за най-сериозна проява на зеленото движение се смята Тамбовското въстание или т.нар. Антоновщина.

Интересните теми, които ни поставя появата на тази фракция в Гражданската война, са – мястото на обикновените хора и дали е възможно да се стигне до неидеологическа реакция в един идеологически конфликт.

Важен историографски проблем е наименованието на въстанието. В трудовете на съветските историци то е известно като Антоновщина[53]. Днес все по-често се използва терминът Тамбовско въстание.

Причината за тези разлики се крие в политическата конюнктура на поставяне на събитието. Стремежът на болшевиките по време на Гражданската война е да свържат недоволството на хората в Тамбовска губерния с идеологически разлики и противникова пропаганда. В дадения случай те използват името на един от водачите на селяните – началник щаба на втора въстаническа армия Александър Антонов[54], който е член на партията на есерите. Истинският водач на въстанието е свързан с императорската армия поручик Пьотър Токмаков, който е роден в едно от селата на Тамбовска губерния[55].

Началото на движението съвпада с началото на провежданата от червените политика на продразвьорстка[56]. Този процес често е възлаган на не най-боеспособните, но пък предани части на болшевиките. Обикновено в тях има доброволци извън съветска Русия – Прибалтика, Китай. Един от най-известните и ранни случаи на съпротива срещу това е свързан с отряда на печално известната „Червена Соня" (известна още като „Кървавата Соня") [57]. Тя е бивша акушерка, а отрядът й е съставен преди всичко от китайци. Тя е известна в района на Тамбов с изключителната си жестокост към противниците на съветската власт и хората, които укриват храни. Оттам идва и прозвището й. След поредица от набези през лятото на 1919 г. селяните от няколко села се организират за залавянето на нейните бойци. Те са заловени при засада и са избити по особено жесток начин.

Проблемът за събирането на храните се оказва в основата на недоволството. Според последните изследвания почвите в района са едни от най-плодородните и поради тази причина селяните са свързани тясно с пазарните принципи. Те печелят добре от продажбата на своята реколта и заради това въвеждането на принудителното изземване на храните драстично удря върху стандарта им на живот. Друг проблем, е че през 1919 г. квотите за припаси, събирани от населението, са многократно повишени. Това често оставя селяните не само без излишъци, но и без зърно за храна и посев за следващата година.

Тези проблеми на военния комунизъм не са установени навреме от ръководния апарат на партията. Освен това наличието им едва ли би променило значително политиката, при условие че точно през тази година напрежението във войната за болшевиките е най-голямо и те нямат възможност да търсят по-човечни методи за постигане на своите цели.

Тези фактори ясно предопределят неполитическия характер на движението на зелените поне в рамките на Тамбовска и съседните губернии, които се включват във въстанието. Съвсем логично недоволството на населението е използвано от фракциите, борещи се срещу комунистите.

Най-активна подкрепа на въстаниците дава белият генерал Мамонтов. На 18 август 1919 г., след като превзема Тамбов по време на рейда на своята конна армия, той предава всичкото налично оръжие на селяните [58]. По този начин те успяват добре да въоръжат своите отряди и да започнат организирането на истинска армия.

За начало на бунта в историографията се счита датата 15 август 1920 г., когато в село Хитрово местният комитет за самоотбрана разоръжава продоволствения отряд, изпратен от Москва. Лятото на същата година е много горещо и очакваните добиви са много ниски. Организацията на населението започва още от края на 1918 г., когато се създават първите отряди за самоотбрана на населените места поради заплахата както от рейдове на белите, така и от беззакония на болшевишките продотряди. По неофициални данни към началото на 1919 г. в тях са организирани почти 40 хиляди души.

Получената от Мамонтов подкрепа бързо развива антиболшевишкото движение. За по-малко от месец то обхваща практически цялата Тамбовска губерния и уездите на съседните Саратовска и Воронежска губернии.

През октомври докладите за сериозността на положението карат Ленин да възложи на Феликс Дзержински да се заеме с проблема и да го реши.

На 14 ноември 1920 г. въстаниците обединяват своите сили и налагат единно командване, което е поето от Пьотър Токмаков. Войските са организирани в три въстанически армии.

В политическо отношение е трудно да се каже какъв е профилът на въстанието. На много места действат активно есеровските организации. Като програма е обявено възстановяването на демократичното управление. Основният лозунг е за премахване на диктатурата на пролетариата и свикване на Учредително събрание. Най-важен за населението е процесът на възстановяването на икономическата свобода и пазара.

Апогеят на въстанието е през февруари 1921 г., когато в редовете на армията има приблизително 50 хил. души. Въстаниците унищожават почти 60 совхоза и контролират цялата Тамбовска губерния. Болшевиките контролират само някои от градовете без Тамбов. Освен това зелените прекъсват важната Рязано-уралска железопътна линия. В този период те успешно отбиват опитите на Червената армия да влезе в техните територии и да ги подчини.

На 6 февруари в губернията е изпратена пълномощна комисия на ВЦИК, ръководена от В. Антонов-Овсеенко. Болшевиките започват да търсят начин да заличат причините за недоволството. На 12 февруари Народният комисариат по продоволствието спира изпълнението на продразвьорстката. Вместо нея се въвежда фиксиран продоволствен данък. За голяма част от въстаниците е обявена амнистия при условие, че предадат оръжието и разпространят информация за командирите си. Започва много силна пропагандна кампания, която да разпространи информацията за промените, които правят болшевиките. В този период се променя и положението на другите фронтове. На 18 март 1921 г. завършва руско-полската война, а през лятото на 1921 г. е разгромен и Врангел в Крим.

Това дава възможност на болшевиките да отклонят сериозни сили за справянето със селските отряди. В общи линии за потушаването на въстанието болшевиките използват 55 хил. души от Червената армия. Основна роля играе и заповед № 171 на Пълномощната комисия на ВЦИК „За началото на репресивни мерки срещу отделните бандити и укриващите ги семейства"[59]. Според нея всички, които отказват да назоват името си пред червеноармейците, могат да бъдат разстреляни на място. Селяните, които укриват оръжие, подлежат на вземане за заложници и при отказ за пълното предаване на оръжието – на разстрел. Семействата, укриващи имуществото на бандити или свои членове обявени за издирване, се разглеждат като престъпници и старшият член подлежи на разстрел без съд. В случай на бягство на семействата на бандитите имуществото им се разпределя между верните на съветската власт селяни, а къщите се изгарят до основи.

На следващия ден командващият Червената армия в района комдив. М. Тухачевски подписва заповед за прочистването на горите с използването на бойни отровни вещества [60]. На 23 юни Антонов-Овсеенко издава заповед за възвръщане на съветската власт в селата [61]. Според нея при влизането на отрядите на ЧК в селата се налага извънредно положение и се събират най-видните членове на общината. Тогава се дава срок от няколко часа за предаване на бандитите и оръжието. Ако той не бъде спазен, червеноармейците събират всички членове в центъра и пред тях разстрелват заложниците, като след това операцията се повтаря до пълното прочистване на селото.

Тези мерки дават възможност на Червената армия много бързо да се справи с въстанието. То е потушено до края на годината, с което се слага край на последното сериозно огнище на организирана съпротива в европейската част на Русия.

Тамбовското въстание и движението на зелените ни дават една ясна представа за мястото на обикновените хора в този конфликт. Те не се интересуват толкова много от политиката, колкото от реалното ѝ отражение в живота. Накърняването на основните права водят до сериозна съпротива във времето, когато изглежда, че всичко е разрешено и навсякъде витае духът на революцията и свободата.

В същото време ясно се вижда как болшевиките настройват своята политика за реално справяне с проблемите. Те са склонни на отстъпки, но и на жестоки репресии, за да възстановят целостта на своята инфраструктура и държава.

Категорично трябва да заявя, че Тамбовското въстание не изчерпва действията на зелените в Гражданската война. Още повече, когато се приеме по-широкият обхват на понятието. Много от партизаните в конфликта успяват да видят победата на идеята, за която се борят. Много от тях особено в южна Русия имат ясна политическа ориентация. Все пак това е един от най-важните цветове в нашата палитра на войната.

Накрая, ако трябва да определим какъв е цветът на войната, мисля, че е удачно да започнем с кървавочервен заради всичките жертви, които понася руският народ още от лятото на 1914 г. Към него трябва да добавим кафявото на незасятите ниви, на неизбродимата кал от военните пътища и на милионите гробове. Не на последно място сивото на стоманата, на шинелите и мъката на онова ежедневие, което ние имаме късмета да не познаваме.

Във всички случаи на базата на казаното по-горе ясно може да се разбере, че цветовете на Гражданската война не са само червен и бял. В нея има място съдбата на всеки един човек и неговото мислене. Целият конфликт се оказва последица от безкрайно сдържаните реформи в империята, които е трябвало да започнат преди повече от век. Освен това

забавяне трябва да прибавим и традицията, и носталгията по една загубена сила и величие. В този сблъсък се преплитат съдбите на милиони руснаци и заради това той е изключително многообразен. В него има безброй идеологии и социални експерименти, но побеждава само една и само един път за развитие на държавата. В известен смисъл духът на времето, в което се състои Гражданската война, почти напълно изключва победата на белите и още по-точно на тези от тях, които са с монархистки възгледи.

Червените успяват да вземат превес заради своята организация, яснота на позициите, наличието на харизматични лидери и традициите в нелегалната борба.

Причината да знаем толкова малко за Черната армия и Зелените въстанически е, че историята винаги се пише от победителите, а те често искат да опростят нещата, за да не изглеждат несправедливи. Заради това основната ни задача като историци е да продължим да търсим баланса и забравените теми, които да показват пълната палитра на изминалия живот. Още повече във времена като днешните, когато цветовете на идеите избледняват и се сливат в едно, за да отстъпят място на борбата за власт.

БЕЛЕЖКИ

[1] Червена гвардия се наричат въоръжените отряди на болшевиките, които са създадени веднага след Февруарската революция. В тях почти няма кадрови военни, а са съставени основно от работници и доброволци, които симпатизират на комунистическите идеи. При потушаването на метежа на ген. Корнилов Временното правителство официално я въоръжава.

[2] Басмак от тюркски – набег. С този термин в съветските средства за масова информация общо се наричат антиболшевишки движения, които първо се появяват след местните племена в Тюркестан. Там се появява т.нар. Кокандска автономна територия, която се бори за самостоятелност. По-късно във връзка с появата на национални разграничения в рамките на революцията такива движения се появяват и в Узбекистан, Казахстан, Таджикистан, Туркмения и Киргизия. Басмачите са разбити окончателно през 1938 г, когато е убит Джунаид-хан. – *Зевелев, А. И., Поляков, Ю. А., Чугуной, А. И.* Басмачество: возникновение, сущность, крах. М., 1981. http://militera.lib.ru/research/zevelev_ai/index.html

[3] Первая политическа демонстрация в России – http://www.peterlife.ru/travel/saint-petersburg/petersburg-0464.html (15. 06. 2012).

[4] *Волин, М.* Ленинская „Искра" (1900–1903), М., 1964.

[5] Правда, Санкт Петербург, 1912, № 1. http://oldgazette.ru/pravda/05051912/index1.html, 18.05.2012.

[6] Цит. по: Россия 1913 год. Статистико-документальный справочник. Российская Академия Наук, Институт Российской истории. Санкт-Петербург, 1995. http://lost-empire.ru/index.php?option=com_content&task=view&id=238&Itemid=9 (18.05.2012).

[7] *Троцки, Л.* Моят Живот. Т. 2. С., 1995, с. 15.

[8] Пак там. с. 17.

[9] По време на войната не е трудно да спечелиш редовия състав на армията и флота с обещания за край на войната и идеи за пряка демокрация и равенство. Войниците на фронта през 1916 г. вече не разполагат с храна, дрехи и муниции. Във флота условията на труд винаги са били ужасяващи за матросите, които през по-голямата част от времето са в трюмовете и работят при постоянна температура от 60–70 градуса по целзий.

[10] „Окна РОСТА" – над тях работят такива имена като Владимир Маяковски, който не само измисля текстовете и лозунгите, но и често рисува картините. Повече информация за тях има на официалния сайт посветен на Маяковски: http://v-mayakovsky.com/okna_rosta.html (18.05.2012).

[11] *Ленин, В. И.* Социализм и война (отношение РСДРП к войне). – В: Полное Собрание Сочинения. Т. 26, 307–350.

[12] Декрет о мире. Документы внешней политики СССР. Т. 1, М., 1957, 11–14 (текст декрета о мире).

[13] Мирные переговоры в Брест-Литовске. Т. I, изд. НКИД, М., 1920, 29–35.

[14] Тогава император Александър II дава право на крепостните селяни да се откупят от помещиците, но на цени, които са определени от господарите. Този процес става исторически, защото на един човек му трябват средно около 45 години, за да получи свободата си.

[15] Приказ Верховного главнокомандующего генерала от инфантерии Л.Г. Корнилова с объяснением смысла происходящих событий ("Корниловский мятеж"). 29 августа 1917 г. http://www.rusarchives.ru/evants/exhibitions/iww_doc/38.shtml (17.05.2012).

[16] Повече за проблемите около празника на Червената армия вж. Лев Козмов, Иван Выхин. Правда о 23 февраля или история возникновения праздника. http://www.istorya.ru/articles/23fevr.php (17.05. 2012).

[17] *Троцки, Л.* Моят живот. Т. 2. С., 1995, с. 125.

[18] СССР Вооруженные Силы. – Большая Советская Энциклопедия.

[19] *Троцкий, Л.* Наше военное строительство и наши фронты. Доклад на VII Всероссийском Съезде Советов Рабочих, Крестьянских, Красноармейских и Трудовых Казачьих Депутатов 7 декабря 1919 г. http://www.magister.msk.ru/library/trotsky/trotl774.htm (17.05.2012).

[20] Стенографический отчет чрезвычайного IV съезда Советов. Л., Госиздат. 1920, с. 7.

[21] *Злыднева, Н. В.* Белый цвет в русской культуре XX века, Признаковое пространство культуры. Отв. ред. С.М. Толстая. М.: Индрик, 2002, с. 427.

[22] *Деникин, А. И.* Очерки русской смуты. Т. 1. Крушение власти и армии. (Февраль–сентябрь 1917). Гл. 37. В Бердичевской тюрьме. Переезд „бердичевской" группы арестованных в Быхов.

[23] *Карпенко, С. В.* Белые генералы и красная смута. М., 2009, с. 53.

[24] Той е убит от случайно попаднал снаряд в къщата, където се е настанил щабът, като от взрива загива само Корнилов. – *Деникин, А. И.* Поход и смерть генерала Корнилова. Ростов-на-Дону: Ростовское книжное издательство, 1989, с. 109.

[25] За повече подробности около организацията и дейността на генерала вж. Рутыч, Н.Н. Белый фронт генерала Юденича: Биографии чинов Северо-Западной армии, М., 2002.

[26] *Кормашовский Н. А.* Борьба за Красный Петроград. М., 2004, с. 204.

[27] *Смирнов, М. И.* Адмирал Александр Васильевич Колчак: Краткий биографический очерк. Париж, 1930. http://archive.org/details/admiralaleksandr008800 (20.05.2012).

[28] За повече информация за Чехословашкия корпус вж. *Голович, Н. Н.* Российская контрреволюция в 1917–1918 гг. Т. 2. М., 2011.

[29] Пропагандата на болшевиките много успешно се справя точно с тази задача и поставя под един знаменател интервентите от всички отделни държави, хората на Колчак, Деникин, Юденич, есерите и меншевиките.

[30] Численность ВСЮР и РККА в 1919–1920 гг. (штыки и сабли боевых войск; действующая армия; общее количество „ртов" в вооруженных силах; общее количество штыков и сабель в вооруженных силах).
http://ic.pics.livejournal.com/wiradhe/10080555/438/original.jpg1 (13.06.2012).

[31] Численность белых и красных сил на решающем этапе Гражданской войны (лето 1919 – начало 1920 г.) http://wiradhe.livejournal.com/21174.html

[32] The Classical symbol of Anarchism – http://anarchism.net/symbol_bf.htm (13.06.2012).

[33] По днешните стандарти населено място е град, защото жителите му по време на Гражданската война достигат до 15 хил. души, но официално получава този статут едва през 1938 г. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/z7502/A005?rdat1=09.06.2009&rf7571=12179

[34] Биографията на Нестор Махно е много добре разработена още от неговите последователи веднага след смъртта му. Причината за това е, че той след осъществяването на анархистката република в Гуляйполе става световно известен. За живота на Махно вж. *Махно, Н.* Воспоминания.

[35] *Махно, Н.* Воспоминания, Книга I: РУССКАЯ РЕВОЛЮЦИЯ НА УКРАИНЕ - http://www.makhno.ru/lit/Makhno1/lit1.php

[36] Пак там.

[37] *Белаш, В. Ф.* Дороги Нестора Махно. Киев: РВЦ „Проза", 1993, с. 51.

[38] *Пахоменков, Ю.* Страшный декабрь 1918 г. в Екатеринославе... http://www.makhno.ru/st/24.php

[39] Проблемът с грабежите и дисциплината на войниците по времето на Гражданската война е основен за всички армии. Махно не се колебае да разстрелва провинилите се за назидание, което кара неговите бойци да бъдат внимателни с населението. Въпреки това проблемът не може да бъде преодолян напълно. Вж. *Шубин А. В.* Махновское движение: трагедия 19-го. – Община № 34, август 1989 года. http://www.makhno.ru/st/62.php

[40] *Волин, В.* Неизвестная революция. М., 2005. http://piter.anarhist.org/volin3-2-02.htm (14.06.2012).

[41] Пак там.

[42] Пак там.

[43] Освен непотвърдените спомени на съратниците на Махно има и украински частушки от това време, които също говорят за парични знаци на анархистите. Според мълвата на тях е бил изобразен ликът на водача на въстаниците и сърп и чук. Вж. *Аршинов, П. История Махновского движения (1918–1921). Запорожье: Дикое Поле, 1995.*

[44] Танковете се появяват с началото на конфликта и остават в арсенала на Червената армия до края на Втората световна война. Те се оказват най-лесният начин за създаване на мобилни огневи точки с картечници. Черната армия е известна с умението си да води бой с танкове в движение. Тази особеност е свързана с традиционното ездово майсторство на казаците.

[45] През 1919 г. той получава орден Червено знаме от К. Ворошилов за провеждането на Мариупулската операция. Вж. Верстюк, В. Ф. Комбриг Нестор Махно. http://www.makhno.ru/lit/verstyuk_kombrig/lit5.php

[46] *Деникин, А. И.* Очерки русской смуты. Париж, 1921. http://militera.lib.ru/memo/russian/denikin_ai2/5_05.html

[47] *Волковинский, В.* Н. Махно и его крах. М., 1991, с. 40.

[48] Шубин, А. В. Цит. съч.

[49] Революционният военен съвет – Л. Троцки е човекът, който практически изгражда Червената армия и решава сякаш всички проблеми на фронтовете на Гражданската война. По отношение на ръководството на бойните действия през този период той стои по-високо от Ленин в партийната йерархия.

[50] Цит. по: *Шубин, А. В.* Цит. съч. http://www.makhno.ru/st/62.php

[51] За това свидетелства и песента на рокгрупата „Любэ" от 1989 г.

[52] В България това определение има явно презрителен привкус, докато зелените в Русия особено след 1991 г. стават една от любимите теми на историците. У нас партизаните от Втората световна война са с ясно определена политическа ориентация, което също ги различава драстично от руските „зелени".

[53] Повече подробности и документи за А. Антонов вж. http://www.tstu.ru/win/kultur/other/antonov/ok.htm (15.06.2012).

[54] Сенников, Б. Тамбовское восстание 1918–1921 гг. и раскрестьянивание России 1929–1933 гг. М., 2004. http://www.rummuseum.ru/lib_s/senn04.php, 15.16.2012.

[55] Пак там.

[56] Продразвьорстката е политика на насилствено събиране на хранителните припаси на населението в рамките на системата на военния комунизъм. Благодарение на този процес болшевиките успяват да снабдят с храна армията си и градовете, които контролират.

[57] Крестьянско-большевицкая война на Тамбовщине. http://www.rusidea.org/?a=25081903 (15.06.2012).

[58] *Сенников, Б.* Цит. съч.

[59] Приказ Полномочной комиссии ВЦИК о начале проведения репрессивных мер против отдельных бандитов и укрывающих их семе. ГАТО.Ф.Р.–4049. Оп. 1. Д. 5. Л. 45. http://www.tstu.ru/win/kultur/other/antonov/raz198.htm (15.06.2012).

[60] ПРИКАЗ Командующего войсками Тамбовской губернии № 0116/оперативно-секретный, Российский государственный военный архив Ф. 34228. Оп. 1. Д. 292. Л. 5.

[61] ПРИКАЗ Полномочной Комиссии ВЦИК № 116, Российский государственный военный архив Ф. 235. Оп. 2. Д. 16. Л. 25. http://merkulov.tripod.com/TEXTS/PR116.HTM (15.06.2012).